

**İ.Ü.F.D. ALLAHVERDİYEVƏ MƏDİNƏ ƏRRƏHMAN QIZI**  
**Naxçıvan Dövlət Universiteti, “İqtisadiyyat və idarəetmə” fakültəsi,**  
**“Beynəlxalq ticarət və menecment” kafedrası**  
**ORCID: 0009-0007-6566-5723.**  
**Mail: [mdinallahverdiyeva@ndu.edu.az](mailto:mdinallahverdiyeva@ndu.edu.az)**

**BEYNƏLXALQ ƏMƏK BÖLGÜSÜNÜN PERSPEKTİVLİLİYİNİN  
MÜHÜM MƏSƏLƏLƏRİ VƏ MİLLİ İQTİSADİYYATLARIN  
BEYNƏLXALQ ƏMƏK BÖLGÜSÜNDƏ TƏMSİL OLUNMASI**

Beynəlxalq əmək bölüşməsi qlobal iqtisadi sistemin əsas prinsiplərindən biridir və ölkələr arasında məhsul və xidmət istehsalının səmərəli bölgüsünü təmin edir. Bu sistem iqtisadi səmərəliliyi artırır, çünki ölkələr öz resurslarına və istehsal imkanlarına uyğun sahələrdə ixtisaslaşaraq məhsuldarlığı yüksəldirlər. Eyni zamanda, texnologiya və bilik transferinə şərait yaradır, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün təcrübə və innovasiya imkanlarını genişləndirir. Beynəlxalq əmək bölüşməsi ticarət və investisiya axınlarını artırır, ölkələr arasında iqtisadi inteqrasiyanı sürətləndirir və rəqabəti gücləndirərək istehlakçılara daha geniş seçim imkanı təqdim edir. Milli iqtisadiyyatların beynəlxalq əmək bölüşməsində təmsili onların qlobal iqtisadi proseslərdəki mövqeyindən və ixtisaslaşma səviyyəsindən asılıdır. Ölkələr güclü tərəflərinə və resurs imkanlarına əsaslanaraq müəyyən sahələrdə ixtisaslaşır, qlobal dəyər zəncirlərində iştirak edərək əlavə dəyər yaradır və beynəlxalq bazarlarda mövqelərini möhkəmləndirir. Beynəlxalq maliyyə, investisiya və ticarət şəbəkələrinə qoşulmaq onların iqtisadi dayanıqlılığını artırır və qlobal dəyişikliklərə çevik reaksiya verməyə imkan verir. Beynəlxalq əmək bölüşməsi həmçinin ölkələrin əmək qüvvəsinin bacarıq və bilik səviyyəsini yüksəldir, peşəkar təlim və təhsili təşviq edir.

Nəticədə, beynəlxalq əmək bölüşməsi milli iqtisadiyyatlar üçün həm imkan, həm də çağırış yaradır. Ölkələrin perspektivli mövqeyi onların ixtisaslaşma strategiyasından, beynəlxalq əməkdaşlıq imkanlarından və qlobal iqtisadi trendləri izləmək bacarığından asılıdır. Uğurlu təmsilçilik milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və qlobal rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında həlledici rol oynayır.

**Açar sözlər:** Beynəlxalq əmək bölgüsü, qlobal çağırışlar, əmək məhsuldarlığı, peşəkar təlim, beynəlxalq istehsal və s.

Beynəlxalq əmək bölgüsü - ölkələrarası ticarət, kapital axını, kredit-valyuta əməliyyatlarının təşkili və aparılması, elmi-texniki əməkdaşlığın genişləndirilməsindən ibarət tədbirlər sistemidir (5, s. 99). O, mahiyyətcə bir ölkənin ucuz istehsal amilləri bazasında hər hansı bir malların istehsalının təşkili üzrə ixtisaslaşmasıdır. Bu halda daxili tələbat ödənilməklə yanaşı, həmin malların beynəlxalq mübadiləsi, beynəlxalq ticarət əməliyyatları genişlənir. Digər tərəfdən, bu proseslərdə müxtəlif ölkələrin istehsal müəssisələri ayrı-ayrı mal və xidmətlər üzrə ixtisaslaşmaqla bərabər, bu mal və xidmətlərin mübadiləsində iştirak edirlər.

Tarixən beynəlxalq əmək bölgüsünün əsas məqsədi əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi olmuşdur. İqtisadi və sosial tərəqqinin əsası olan əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi zərurəti həmişə beynəlxalq əmək bölgüsünün hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış etmişdir. Çünki ölkədaxili əmək bölgüsü yolu ilə məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə əlaqədar ölkə daxilində hər hansı sahədə istehsal olunan məhsul müəyyən həddən sonra daxili tələbi üstələyir. Nəticədə rentabelliği saxlamaq, durğunluğun qarşısını almaq üçün müəssisələr xarici bazarlara çıxırlar. Beynəlxalq rəqabətdə ölkələr üstünlüklərə malik olduğu sahələrdə üstünlük əldə edir, üstünlüklərə malik olmadıqları sahələrdə isə geridə qalırlar və müvafiq sahələr istiqamətində beynəlxalq səviyyədə ixtisaslaşırlar, digərlərindən imtina edirlər (3, s. 72). Beləliklə, ölkələrin bu və ya digər sahələr üzrə beynəlxalq əmək bölgüsündə ixtisaslaşması əvvəlcə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ilk forması olan beynəlxalq ticarətin, sonradan beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi isə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qalan formalarının təşəkkülünə səbəb olur, onların inkişafı üçün ilkin ünsürlər yaradır. Beləliklə, göründüyü kimi, beynəlxalq əmək bölgüsü ölkələr arasında əməyin ictimai ərazi bölgüsünün inkişafının ən yuxarı pilləsidir. Bu da, sahə və regional əsasda istehsalın dayanıqlı və iqtisadi cəhətdən ixtisaslaşmasından irəli gəlir. Təbii ki, beynəlxalq əmək bölgüsü əməyin müxtəlif növ məhsul istehsalı üzrə bölünməsi ilə daha da mükəmməlləşir. Belə ki, əməyin ərazi - coğrafi aspektdə bölgüsü nə qədər əlverişli olsa da, beynəlxalq əmək bölgüsünün tam mükəmməl olması üçün kifayət deyildir.

Beynəlxalq əmək bölgüsü istehsal amillərinə bilavasitə təsir göstərir. Tarixən bu, insanın yaşadığı mühitlə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, bir ölkədə və ya ərazidə məhsuldar torpağın və su mənbələrinin olması orada yaşayan tayfa və qəbilələrə yaşamaq imkanı verir, meşə və qamışlıqların olması isə uzaq səyahətlər etmək üçün iri gəmilər və qayıqlar hazırlamağa şərait yaradırdı. Digər halda, təbii şərait qədim insan cəmiyyətinin dinamik inkişafına imkan vermirdi və onlar yox olurdular. Lakin bu o demək deyildir ki, beynəlxalq əmək bölgüsü müstəsna olaraq təbii-klimatik və torpaq şəraitindən asılıdır. Əgər yalnız belə olsa idi, onda «Afrika ölkələri digər şərtlər daxilində yalnız tropik bitkilərin istehsalı, Şimali Amerika isə özlərinin istehlak etdikləri balıq ovu üzrə ixtisaslaşmalıdırlar».

İnsan cəmiyyətinin inkişafının aşağı mərhələsində təbii amillər müstəsna rol oynayırdılar və bir tayfa heyvandarlıq və əkinçilik, digəri balıq, yaxud vəhşi

meşə heyvanları ovu və s. üzrə ixtisaslaşdırdılar. Bu amillər hazırda da milli iqtisadiyyatın inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər. Lakin buna baxmayaraq, müasir dövrdə beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi və inkişafında həlledici rolu müasir yüksək texnoloji istehsalın yaradılmasına gətirib çıxarmış əqli əmək oynayır ki, bu da istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və əmək məhsuldarlığının əsaslı şəkildə artırılmasına imkan yaradır.

Tarixi inkişaf xüsusiyyətlərinə və mahiyyətlərinə görə beynəlxalq əmək bölgüsünün 3 növünü fərqləndirirlər:

- ümumi beynəlxalq əmək bölgüsü - iri istehsal sahələri, sahə strukturları (sənaye, nəqliyyat, rabitə və digərləri) arasında baş verən əmək bölgülərindən ibarətdir. Bu tip əmək bölgüsü prosesləri mahiyyətlərinə görə ölkələri - sənaye, xammal və aqrar tipli növlərə bölürlər;

- özəl beynəlxalq əmək bölgüsü - iri sahələrin daxilində baş verən əmək bölgüsü prosesləridir və bu tip proseslər ixtisaslaşdırılmış xarakter daşıyır. Məsələn, ağır və yüngül sənaye sahələrində, heyvandarlıqda, əkinçilikdə, ayrı-ayrı məhsulların ixrac təyinatlı istiqamətində istehsalın təşkili və s.;

- vahid beynəlxalq əmək bölgüsü - bir müəssisənin daxilində hər hansı bir malın istehsalı üzrə bütöv tsiklin (mərhələnin) təşkili üçün əmək bölgüsü prosesləridir (7, s. 63).

Beynəlxalq əmək bölgüsünün əsasən aşağıdakı 2 forması fərqləndirilir: istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması və beynəlxalq kooperasiya. Bu proseslər bir-biri ilə sıx bağlıdırlar, belə ki, ixtisaslaşma olmadan kooperasiya əlaqələrinin təşkili qeyri-mümkündür. Beynəlxalq əmək bölgüsü dünya iqtisadiyyatına aşağıdakı kimi təsir göstərir:

- dünya ölkələrində istehsalın genişləndirilməsinə təkan verir;

- ölkələrin qarşılıqlı istehsal münasibətlərini formalaşdırır;

- sahələrarası inkişafın regional və ölkələrarası aspektlərini müəyyənləşdirir;

- beynəlxalq mal və xidmətlər bölgüsünü təşkil edir, qarşılıqlı istehsal proseslərini tənzimləyir, mal və xidmətlər mübadiləsini genişləndirir, istehsalın beynəlmilləşməsinə artırır və s.

Istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması - ölkələr arasında əmək bölgüsünün elə bir formasıdır ki, bu halda dünya miqyasında həmcins istehsalların təmərküzləşməsi və əməyin mütərəqqi ictimailəşdirilməsi milli istehsalların təbəqələşməsi əsasında baş verir, ölkələrdə həmcins əmtəələr bir ölkənin tələbatından çox istehsal olunur və bu əsasda da milli təsərrüfatlar ictimailəşdirilir. Belə bölgü və inkişaf milli iqtisadi sistemlərin qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı tamamlanma elementlərinin fasiləsiz olaraq artmasına gətirib çıxarır, onların qarşılıqlı çulğalaşmasına, qarşılıqlı diffuz etmələrinə şərait yaradır, əmtəə və xidmətlərin, elmi-texniki biliklərin və təcrübənin, «nou-hau»ların artımı prosesinin intensivləşdirilməsində özünü göstərir.

İstehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması iki istiqamətdə - istehsal və ərazi ixtisaslaşması istiqamətlərində baxmaq olar.

1. İstehsal istiqamətində ixtisaslaşma öz növbəsində aşağıdakı növlərə bölünür: a).sahələrarası ixtisaslaşma; b).sahə daxili ixtisaslaşma; c).ayrı-ayrı firma və müəssisələrin ixtisaslaşması.

2. Ərazi üzrə ixtisaslaşma aşağıdakıları nəzərdə tutur: a) ayrı-ayrı ölkələrin ixtisaslaşması; b) bir qrup ölkələrin ixtisaslaşması; c) regionların ixtisaslaşması (1, s. 114).

Ərazi üzrə ixtisaslaşma dünya bazarı üçün, müəyyən növ məhsul və yaxud onların hissələrinin istehsalı üzrə ayrı-ayrı ölkələri, bir qrup ölkənin və iqtisadi regionların ixtisaslaşmasını nəzərdə tutur.

İstehsalın beynəlxalq ixtisaslaşmasının əsas növləri bunlardır:

əşya üzrə ixtisaslaşma - müəyyən növ hazır əmtəənin istehsalını nəzərdə tutur;

hissə üzrə ixtisaslaşma - hər hansı bir ölkənin və yaxud müəssisənin hazır məhsulun hər hansı bir hissəsinin, komponentlərinin istehsalı üzrə ixtisaslaşmasını nəzərdə tutur;

texnoloji ixtisaslaşma - ayrı -ayrı əməliyyatlar, yaxud texnoloji proseslər üzrə ixtisaslaşmanı nəzərdə tutur.

ETİ istehsalın texnoloji quruluşunu mürəkkəbləşdirmişdir, ona görə də bir çox məhsul istehsalında hissələrin sayı çoxalmışdır. Hazırda ixtisaslaşma əsasən elektron hesablama maşınlarının, avtomatlaşdırma və mexanikləşdirmə vasitələrinin, tənzimləmə və idarəetmə qurğularının hazırlanmasını əhatə edir. Bütün bu beynəlxalq ixtisaslaşmalar istehsal sahələri və ərazi istiqamətində aparılır. İstehsal sahəsi üzrə ixtisaslaşma özü də sahələrarası, sahələrdaxili və ayrı-ayrı müəssisələrin ixtisaslaşması formasında olur. Ərazi üzrə beynəlxalq ixtisaslaşmada dünya bazarı üçün məhsul və yaxud hissələr ayrı-ayrı ölkələr, qrup ölkələr və eləcə də region tərəfindən istehsal edilir. İstehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması isə beynəlxalq əmək bölgüsünün daha dinamik bir formasıdır.

Beynəlxalq əmək bölgüsünün digər forması istehsalın beynəlxalq kooperasiyalaşmasıdır. Kooperasiyalaşma dedikdə, ayrıca məhsul istehsalında bir-birini tamamlayan ixtisaslaşdırılmış istehsalın qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdə tutulur. Bunun kimi kooperasiyalaşma da məhsuldar qüvvələrin artan inkişaf səviyyəsi və xüsusiləşmiş müəssisələrin sabit istehsal əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində formalaşır. Dünya ölkələri arasında istehsal, elmi-texniki, mənzil, kredit, satış, kənd təsərrüfatı, firmadaxili, firmalararası, üfiqi, şaquli, qarışıq, ölkələrarası, regionlararası və bu kimi sahələrdə baş verən iqtisadi əlaqələr kooperasiya vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Dünyanın müxtəlif ölkələri yaratdıqları birgə müəssisələr vasitəsilə əməkdaşlıqlarını genişləndirirlər. Belə ki, müəyyən növ məhsul istehsalı və xidmətlər üzrə xüsusiləşmiş müəssisələr yaradılır ki, bu da kooperasiya

proseslərinin sürətlənməsinə səbəb olur. Müasir Elmi Texniki İnqilab istehsal kooperasiyasının ən zəruri elementi olan elmin də inkişafına geniş yol açmışdır. İstehsalın beynəlxalq kooperasiyası əməkdaşlığın aşağıdakı formalarını əhatə edir: istehsal - texnoloji əməkdaşlıq, burada, lisenziyalar verilməsi və mülkiyyətçilik hüququndan istifadə edilməsi, layihə-konstruktor, texnoloji proseslər, məhsulun texnoloji səviyyəsi və keyfiyyəti, inşaat və quraşdırma işləri, kooperasiyaya daxil olan müəssisələrin modernləşməsi və s. barədə sənədlərin hazırlanması, istehsalda, standartlaşmada, vahid şəkilə salınmaqda şəhadətnamə verilməsi, istehsal proqramlarının bölüşdürülməsi və s. üzrə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur;

kooperasiya əsasında istehsal olunan məhsulların satışı ilə bağlı iqtisadi proseslər üzrə əməkdaşlıq;

satışdan sonra texnikaya xidmət edilməsi.

Kooperasiya əlaqələrinin tənzimlənməsi aşağıdakı üç metod vasitəsilə həyata keçirilir:

birgə proqram həyata keçirilməsi;

müqavilə əsasında ixtisaslaşdırma;

müştərək birgə müəssisələr yaradılması (9, s. 124).

Beynəlxalq əmək bölgüsünün səmərəliliyi şərtləri və məntiqi davamı əməyin beynəlxalq kooperasiyası, zəruri şərti isə istehsal amillərinin beynəlxalq bölgüsünə əsaslanan ixtisaslaşmadır. Ölkələr arasında ictimai əmək bölgüsünün ən yüksək forması olan beynəlxalq əmək bölgüsü özünü ölkələrin dayanıqlı inkişafında, iqtisadi cəhətdən bu və ya digər məhsul növünün istehsalı üzrə əlverişli ixtisaslaşmasında və həmin məhsul növlərinin ölkələr arasında səmərəli mübadiləsində göstərir.

Beynəlxalq əmək bölgüsü, beynəlxalq prosesdə iştirak edən ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının digər hər hansı bir ölkənin tələbatına uyğunlaşdırılması yolu ilə onların iqtisadiyyatlarının strukturuna təsir göstərdiyindən ölkədaxili əmək bölgüsündən fərqlənir. Beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak etmək ölkəyə imkan verir ki, öz səylərini o məhsulun istehsalında cəmləşdirsin ki, onun istehsalı üçün ölkədə daha əlverişli şərait var və bu məhsuldan o qədər istehsal edə bilər ki, o həm daxili tələbatı, həm də tərəf-müqabilinin ölkəsindəki əhalinin tələbatını ödəyə bilər. Bu, həm də ölkəyə imkan yaradır ki, ölkə daxilində istehsalı üçün əlverişli imkan olmayan əmtələri istehsal etməsin və həmin məhsullara olan tələbatı idxal hesabına ödəsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişaf səviyyəsi və imkanları milli dövlətlər çərçivəsində olan əmək bölgüsündən məhduddur. Bunun səbəbləri aşağıdakılardır:

- milli çərçivədə olan əmək bölgüsü məntiqi və tarixi baxımdan ölkələrarası əmək bölgüsündən əvvəl mövcud olmuşdur. Belə ki, hələ dövlət quruluşunun

mövcud olmadığı ibtidai-icma quruluşunda belə, bu və ya digər formada əmək bölgüsü mövcud olmuşdur;

beynəlxalq əmək bölgüsünün, onun müxtəlif formalarının, sosial-iqtisadi təbiətinin xüsusiyyətləri, eləcə də inkişaf səviyyəsi ayrı-ayrı milli təsərrüfatlar daxilində olan ictimai münasibətlərlə müəyyənləşdirilir və müəyyən mənada onlardan asılıdır;

beynəlxalq əmək bölgüsünün əsas xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, beynəlxalq iqtisadi proseslərə ayrı-ayrı dövlətlərin təsir etmə imkanları məhduddur (10, s. 34).

Beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafını xarakterizə edən bir çox amillər vardır. Sadə şəkildə həmin amilləri beynəlxalq əmək bölgüsünün meydana çıxması və inkişafının səbəbləri kimi başa düşmək olar. Bu amillərin ətraflı öyrənilməsi böyük nəzəri-praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Həm də inkişaf amillərinin hərtərəfli tədqiqi ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə prioritet məqsədlərinə çatması, beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində səmərəli iştirak edə bilməsi üçün hansı amillərə əsaslanmalı olduğunu təyin etməyə imkan yaradır.

Onu da qeyd etməliyik ki, beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişaf amillərinin tədqiqi sistemli surətdə həyata keçirilməlidir. Çünki, kəskin rəqabətin xarakterik olduğu, sürətlə dəyişən və əsaslı keyfiyyət sıçrayışlarının baş verdiyi qlobal iqtisadi mühitdə hadisələrin axarından geri qalmamaq, zamanın tələbinə cavab verən real beynəlxalq əmək bölgüsü modeli qurmaq üçün onun inkişafına səbəb olan hər bir yeni amilin identifikasiya edilməsi və mövcud beynəlxalq əmək bölgüsü modelinə zəruri korreksiyaların edilməsi müasir dövrdə olduqca vacibdir.

Ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakını müəyyənləşdirən milli və beynəlxalq amillər aşağıdakılardır:

Beynəlxalq əmək bölgüsünə təsir edən milli amillər:

a). ayrı-ayrı ölkələrin təbii coğrafi fərqləri: təbii iqlim şəraiti, təbii ehtiyatlar, ərazinin ölçüsü, əhalisinin sayı, ölkənin coğrafi vəziyyəti və s.;

b). ayrı-ayrı ölkələrin sosial - iqtisadi xüsusiyyətləri: dünya iqtisadiyyatında ölkənin vəziyyəti, tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, istehsal və xarici-iqtisadi əlaqələrin xüsusiyyətləri, keçdiyi ictimai quruluşlar, elmi-texniki inkişafın və iqtisadiyyatın nail olunmuş səviyyəsi, təsərrüfat tipinin növləri, xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində qanunvericilik bazası, iqtisadiyyatın təmayülü, (bazar iqtisadiyyatı, keçid iqtisadiyyatı, planlı təsərrüfat), xarici investisiyaların qorunmasına təminat, miqrasiya məsələləri və s.

2. Beynəlxalq əmək bölgüsünün beynəlxalq amilləri: dünyada ETT-nin səviyyəsi, dünya bazarında məhsul və xidmətlərə olan tələbat, beynəlxalq hesablar sistemi, ekoloji problemlər, qloballaşma, beynəlxalq ixtisaslaşma və kooperasiya səviyyəsi, beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi, informasiya kommunikasiya texnologiyaları (8, s. 109).

Beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafının əsas amilləri sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

Təbii resursların ölkələr üzrə paylanmasıdakı fərqlər - bu beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafını təmin edən ən qədim faktorlardan biridir. Aydındır ki, ölkənin hər hansı bir resursla yüksək səviyyədə təminatlılığı, yaxud faydalı qazıntılarla aşağı səviyyədə təmin olunması onun beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakını zəruri edir. Aydındır ki, bu zaman birinci və ikinci qrupa daxil olan ölkələr eyni istiqamətdə ixtisaslaşmırlar. Birincilər resursları, yaxud onlardan hazırlanmış əmtələri ixrac edir, ikincilər isə ya onları idxal edir, ya da onların vasitəsilə son məhsul hazırlayaraq təkrar ixracı həyata keçirirlər. Əgər resursların növ müxtəlifliyini də nəzərə alsaq, ölkələrin ixtisaslaşma istiqamətləri həddən artıq çoxalır. Oudur ki, həmin fərqlərin beynəlxalq əmək bölgüsündə əhəmiyyətli rolu danılmazdır.

Onu da qeyd etmək ki, beynəlxalq əmək bölgüsü haqqında mövcud olan nəzəri fikirlərə zidd olaraq, bəzən təbii resurslarla yüksək səviyyədə təmin olunmuş ölkələr belə resurslarla aşağı səviyyədə təmin olunmuş ölkələrin iqtisadi-hərbi-siyasi təzyiqləri altında belə resursların intensiv istifadə edildiyi hazır əmtələrin ixracı üzrə ixtisaslaşmaq əvəzinə yalnız həmin resursların xammal formasında ixracı üzrə ixtisaslaşsınlar. Belə vəziyyətin indiyə qədər davam etməsi beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminin sağlam şəkildə inkişaf etdirilməsinə ciddi əngəllər törədir. Torpaq-iqlim şəraiti. Əslində bu amil təbii resurslar sırasına daxildir, çünki onlar da faydalı qazıntılar kimi insan əməyinin məhsulu deyildir. Oudur ki, bu amilin də beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafına təsir mexanizmi faydalı qazıntılarda olduğu kimi ayrı-ayrı ölkələr arasındakı təbii fərqlərə əsaslanır. Eyni zamanda faydalı qazıntıların hasilatı üzrə ixtisaslaşmış ölkələr kimi torpaq-iqlim amili əsasında ixtisaslaşmış ölkələrin də əsas problemi beynəlxalq əmək bölgüsündə özlərinin istehsal etdiyi kənd təsərrüfatı məhsullarının xammal şəklində ixracı vasitəsilə iştirak etmələridir. Ancaq qeyd edilən oxşarlıqlara baxmayaraq, torpaq-iqlim amilinə əsaslanan ixtisaslaşmanı digər təbii resurslar üzrə ixtisaslaşmadan fərqləndirən üç mühüm müsbət amil vardır ki, onları mütləq ayırmaq lazımdır:

birincisi, faydalı qazıntılar tükənən, lakin torpaq bərpa olunan, iqlim şəraiti isə tükənməyən resurslardır. Ona görə də ölkələr bu amil üzrə daha uzunmüddətli ixtisaslaşsınlar; ikincisi, faydalı qazıntılardan fərqli olaraq, bəzi hallarda, torpaq-iqlim şəraitinə əsaslanaraq beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak edən ölkələr məhz hazır məhsul istehsalı və ixracı üzrə ixtisaslaşmalı olurlar. Ənənəvi turizm və onun yeni növü olan aqroturizm xidmətləri üzrə ixtisaslaşma da buna aid olunur;

- üçüncüsü, torpaq-iqlim amilinə əsaslanan ixtisaslaşmış ölkələr kənd təsərrüfatından intensivləşdirmə, ETT-nin nailiyyətlərinin istehsala aktiv tətbiqi vasitəsilə xərcləri azaltmaq, əvvəlkinə nisbətən son məhsulu xeyli artırmaq

imkanına malikdirlər, faydalı qazıntıların hasilatında isə resursların mövcud miqdarından artıq hasil etmək mümkün deyildir.

3. Ölkənin coğrafi mövqeyi. Coğrafi mövqe hazırda bu və ya digər ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak istiqamətlərini müəyyən edən ən vacib faktorlardan biridir. Əlverişli coğrafi mövqenin elementlərinə bunları aid etmək olar: iqtisadi mərkəzlərinə yaxınlıq, əsas istehlak bazarlarına ya beynəlxalq nəqliyyat marşrutlarına yaxınlıq, beynəlxalq ticarət axınlarının əsas kanallarına yaxınlıq. Coğrafi mövqe amilinin ən müsbət tərəfi və beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişaf amillərindən fərqi ondan ibarətdir ki, o, hər ölkəyə nəzərən xammal ixracı-hazır məhsul idxalı problemini doğurmur. Coğrafi mövqenin yuxarıda verilən elementləri ölkələrin nisbətən az xərclərlə çox yüksək inkişafını təmin edən reixrac, tranzit, nəqliyyat xidməti bir çox hallarda emaledici sənayenin məhsulları üzrə ixtisaslaşmanın əsas səbəbidir.

4. Əmək resurslarının ölçülərindəki fərqlər, demoqrafik vəziyyət, potensial və ölkədə ixtisaslı kadrların olması bu amillə ayrı-ayrı ölkələrin müxtəlif səviyyədə təmin olunması beynəlxalq əmək bölgüsündə onlardan bəzilərinin əməktutumlu - əmtəələrin istehsalı, işçi qüvvəsinin ixracatçısı, digərlərinin isə işçi qüvvəsinin idxalatçısı kimi ixtisaslaşmasına səbəb olur. İxtisaslı kadrların olması beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişaf etdirilməsinin mühüm faktorlarından biri kimi ona görə qəbul olunmuşdur ki, hazırda hər hansı bir ölkənin müəyyən əmtəə istehsalı üzrə beynəlxalq əmək bölgüsündə inhisarçı mövqeyi demək olar ki, yoxdur və ona görə də kəskin beynəlxalq rəqabət şəraitində məhz yüksək ixtisaslı insanlar öz bilikləri, şəxsi təşəbbüskarlıqları ilə ölkənin malik olduğu müqayisəli üstünlükləri ən əlverişli şəkildə reallaşdırmaq qabiliyyətinə malikdir. İqtisadiyyat nə qədər obyektiv qanunauyğunluqlara əsaslansa da o, subyektlər tərəfindən idarə olunur. Odur ki, beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakın ən səmərəli variantına nail olmaq üçün hər bir ölkə həmişə ixtisaslı subyektlərə ehtiyac duyur.

Bu faktorun beynəlxalq əmək bölgüsünün bütün digər inkişaf amillərindən ən əsas keyfiyyət fərqi ondan ibarətdir ki, siyasətçilər, dövlət orqanlarında çalışan iqtisadçılar və s. bu kimi ixtisaslı kadrlar yürütdükləri iqtisadi siyasətlə bir çox hallarda ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə əvvəllər ixtisaslaşmadığı sahələrdə müqayisəli üstünlüklər əldə etməsinə şərait yaradırlar. Beləliklə, əmək resursları, ixtisaslı kadrlar amili beynəlxalq əmək bölgüsünün həm üfiqi, həm də şaquli istiqamətlərdə dərinləşməsinin ən əsas səbəblərindən biridir.

5. Ölkələrin daxili bazarlarının ölçülərindəki fərqlər, məhsuldar qüvvələrin inkişafı, əmək məhsuldarlığının artırılması, istehsalın ən yüksək səviyyədə effektivliyinin təmin edilməsi, istehsal xərclərinin azaldılması zərurəti - bunlar ümumiyyətlə daim bütün tarixi mənbələrdə beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafının təkanverici qüvvələri olublar. Ona görə də qeyd edilən amillər beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafının bariz faktorları kimi qəbul olunur.

## **İstifadə olunmuş ədəbiyyat**

1. Hacızadə E.M. Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycan. Dərslik. "Letterpress" nəşriyyat evi. Bakı: 2018, 912 s.
2. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti. Dərs vəsaiti. Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2015.- 185s.
3. Ə.Sarıyev Beynəlxalq əmək bölgüsü xarici iqtisadi əlaqələrin əsasıdır, 2015
4. Şükürov A. Qloballaşma: mahiyyəti və perspektivləri. Bakı, 2011
5. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. (Monoqrafiya). Bakı: 2005. 632 s.
6. Həsənov Ə. Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı, 2005
7. Mehdiyev R.Ə. Azərbaycan: qloballaşmanın tələbləri. Bakı, 2005
8. A.N.Abbasbəyli: Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma. Dərslik. Bakı, 2007
9. Mirkişili T.F., Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti: Reallıqlar və perspektivlər, Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2004, 89 s.
10. Kərimli İ.A., Dünya iqtisadiyyatı: beynəlxalq ticarət, maliyyə və inkişaf, Bakı: "CBS", 2006, 166 s.
11. N.Sabiroğlu, Qloballaşma və xarici investisiyalar, Bakı-2006, 287 s.
12. Ç.M.Abbasov Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları (monoqrafiya). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası; Geostrateji Araşdırmalar Mərkəzi; Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım Fondu.- B.: Elm, 2005, 252 s.
13. Ə.İ.Bayramov Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika (kitab), Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, «Azərənşr» nəşriyyatı. Bakı: 1997, 208 s.
14. H.B.Allahverdiyev Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, ali məktəblər üçün dərslik Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı: 2012, 507 s.

**Allahverdiyeva Medina Arrahman gizi**

### **IMPORTANT ISSUES OF THE PROSPECTS OF THE INTERNATIONAL DIVISION OF LABOR AND REPRESENTATION OF NATIONAL ECONOMIES IN THE INTERNATIONAL DIVISION OF LABOR**

The international division of labor is one of the main principles of the global economic system and ensures the efficient distribution of production of goods and services between countries. This system increases economic efficiency, because countries increase productivity by specializing in areas that correspond to their resources and production capabilities. At the same time, it creates conditions

for technology and knowledge transfer, expands experience and innovation opportunities for developing countries. International division of labor increases trade and investment flows, accelerates economic integration between countries and strengthens competition, providing consumers with a wider choice.

The representation of national economies in the international division of labor depends on their position in global economic processes and their level of specialization. Countries specialize in certain areas based on their strengths and resource capabilities, create added value by participating in global value chains, and strengthen their positions in international markets. Joining international financial, investment, and trade networks increases their economic stability and allows them to respond quickly to global changes. International division of labor also improves the skills and knowledge level of the countries' labor force, and promotes professional training and education.

As a result, international division of labor creates both opportunities and challenges for national economies. The promising position of countries depends on their specialization strategy, international cooperation opportunities, and ability to monitor global economic trends. Successful representation plays a decisive role in the sustainable development of the national economy and increasing its global competitiveness.

**Keywords:** International division of labor, global challenges, labor productivity, professional training, international production, etc.

**Аллахвердиева Медина Арахман кызы**

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРСПЕКТИВ  
МЕЖДУНАРОДНОГО РАЗДЕЛЕНИЯ ТРУДА И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ  
НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СТРАН В  
МЕЖДУНАРОДНОМ РАЗДЕЛЕНИИ ТРУДА**

Международное разделение труда является одним из основных принципов мировой экономической системы и обеспечивает эффективное распределение производства товаров и услуг между странами. Эта система повышает экономическую эффективность, поскольку страны повышают производительность труда, специализируясь на областях, соответствующих их ресурсам и производственным возможностям. Одновременно это создает условия для трансфера технологий и знаний, расширяет возможности опыта и инноваций для развивающихся стран. Международное разделение труда увеличивает торговые и инвестиционные потоки, ускоряет экономическую интеграцию между странами и усиливает конкуренцию, предоставляя потребителям более широкий выбор.

Представительство национальных экономик в международном разделении труда зависит от их положения в глобальных экономических процессах и уровня специализации. Страны специализируются в определенных областях, основываясь на своих сильных сторонах и ресурсном потенциале, создают добавленную стоимость, участвуя в глобальных цепочках создания стоимости, и укрепляют свои позиции на международных рынках. Вхождение в международные финансовые, инвестиционные и торговые сети повышает их экономическую стабильность и позволяет им оперативно реагировать на глобальные изменения. Международное разделение труда также повышает уровень навыков и знаний рабочей силы стран, способствует развитию профессиональной подготовки и образования.

В результате международное разделение труда создает как возможности, так и вызовы для национальных экономик. Перспективное положение стран зависит от их стратегии специализации, возможностей международного сотрудничества и способности отслеживать мировые экономические тенденции. Успешное представительство играет решающую роль в устойчивом развитии национальной экономики и повышении ее глобальной конкурентоспособности.

**Ключевые слова:** Международное разделение труда, глобальные вызовы, производительность труда, профессиональная подготовка, международное производство и др.

**Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.06.2025**

**Çapa qəbul olunma tarixi: 02.10.2025**

**Rəyçi: Teymur Abbasov**

**İqtisad elmləri doktoru, professor**

**tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**